

Αριστοτέλους, Ηθικά Νικομάχεια

Γενικά σχόλια ενοτήτων 1 – 10

1. Σχετικά με τον ορισμό της ευδαιμονίας ορισμένοι υποστηρίζουν ότι σημαίνει αρετή· ο Αριστοτέλης απαντά ότι είναι η μορφή δράσης προς την οποία τείνει η αρετή. Μερικοί υποστηρίζουν ότι είναι ηδονή· ο Αριστοτέλης απαντά ότι κατ' ανάγκην συνοδεύεται από την ηδονή. Μερικοί λένε ότι είναι πλούτος και εξωτερικά αγαθά· ο Αριστοτέλης απαντά ότι χωρίς οικονομική ευμάρεια ο άνθρωπος δεν μπορεί να ασκήσει την αγαθή δράση που αντιπροσωπεύει η ευδαιμονία. Επομένως τα κύρια σημεία της κοινής αντίληψης για την ευδαιμονία λαμβάνονται υπ' όψιν στον αριστοτελικό ορισμό. Η αρετή είναι η πηγή από την οποία ξεκινά η αγαθή δραστηριότητα, η ηδονή είναι το φυσικό της επακολούθημα και ο πλούτος η συνήθης προϋπόθεση· ωστόσο ο Αριστοτέλης έχει την προνοητικότητα να προσθέσει ότι ο καλός χαρακτήρας μπορεί να διακριθεί και σε αντίξοες συνθήκες. Οι διανοητικές αρετές – επιστήμη, τέχνη, φρόνηση, νους, σοφία – εξετάζονται μετά την ανάλυση των ηθικών αρετών – ανδρεία, σωφροσύνη, μεγαλοψυχία, ελευθεριότητα, πραότητα κλπ. Στον Αριστοτέλη οι αρετές έχουν αυστηρά περιορισμένο περιεχόμενο, ενώ στον Πλάτωνα (ο οποίος καταγράφει τέσσερις κύριες αρετές που αναγνωρίζονται στην εποχή του - σοφία, ανδρεία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη) η ευρύτητα της κάθε αρετής είναι τόσο μεγάλη που τείνει να καλύψει την άλλη. Ο Αριστοτέλης δεν λησμονούσε τη βασική σωκρατική θέση ότι η αρετή είναι γνώση, αλλά δε μπορούσε να τη δεχτεί όπως ήταν. Ο Σωκράτης νόμιζε ότι όλες οι αρετές είναι θέμα γνώσης. Ο Αριστοτέλης έρχεται να διορθώσει αυτή τη θέση λέγοντας ότι δεν είναι όλες οι αρετές φρονήσεις. Με βάση το συγκεκριμένο χωρίο (αλλά και όπως προκύπτει συνολικά από το σύγγραμμά) το βάρος στην περίπτωση της ηθικής αρετής πέφτει όχι στο δάσκαλο αλλά στον άνθρωπο, τον ασκούμενο, αφού είναι θέμα συνεχούς άσκησης. Η ηθική κατά τον Αριστοτέλη μετακινείται από το θεωρητικό λόγο στην πράξη σε αντίθεση με το δάσκαλο του Πλάτωνα, του οποίου η αρετή παρουσιάζεται ως θέμα γνώσης. Οι αρετές αφορούν συναισθήματα και πράξεις. Το πεδίο τους ορίζεται μερικές φορές σε αναφορά με έναν τύπο συναισθήματος και άλλοτε σε αναφορά με έναν τύπο πράξης, αλλά αυτό γίνεται μόνο για ευκολία· η αρετή είναι μια τάση ελέγχου ορισμένων συναισθημάτων και ορθής δράσης σε ορισμένες καταστάσεις. Από τον ορισμό των ηθικών αρετών, συνάγει ο Αριστοτέλης ότι καμιά από αυτές δεν είναι έμφυτη στον άνθρωπο, γιατί κανένα από τα όντα της φύσης δεν μπορεί να αποκτήσει διαφορετικές ιδιότητες. Ο Αριστοτέλης δεν περιορίζεται μόνο σε θεωρητική στήριξη, αλλά καταφεύγει σε δύο παραδείγματα για να στηρίξει την πρότασή του. Ούτε η πέτρα που η φορά της "φύσει" είναι προς τα κάτω μπορεί να κατευθυνθεί προς τα πάνω όσο κι αν προσπαθήσει κανείς. Το ποσοτικό "μυριάκις" τονίζει το αδύνατο του εθισμού στα φυσικά όντα. Άξια προσοχής και τα επιρρήματα "άνω" και "κάτω" για να φανεί η ανυπερέβλητη απόσταση της φύσης και της αλλαγής της συνήθειας. Ένα δεύτερο παράδειγμα παρατίθεται συνοπτικά και αφορά τη φυσική ροπή της φλόγας προς τα πάνω. Αξιοσημείωτη η συσσώρευση αρνήσεων "οὐκ ... οὐδέ ... οὐδέ ... οὐδέν" που τονίζει την αδυναμία αλλαγής της φυσικής συνήθειας. Ενώ καμιά ηθική αρετή δεν είναι έμφυτη(φύσει) στον άνθρωπο, δεν είναι όμως και ενάντια στη φύση (παρά φύσιν). Ο εθισμός ουσιαστικά συμπληρώνει και υπηρετεί τη φύση, αφού δίνει τη δυνατότητα να αναπτύξουμε τις προδιαθέσεις σε ενέργειες.

2. Όσα έχουν οι άνθρωποι από τη φύση, τα παίρνουν στην αρχή εν σπέρματι ως δυνατότητες· ύστερα αναπτύσσονται ως ιδιότητες και φανερώνονται με τις πράξεις εκείνο που ήταν ανέκαθεν δύναμη, γίνεται ον ενεργεία και τότε ολοκληρώνεται η τελειώσή του. Τα επιρρήματα "πρότερον", "ύστερον" δηλώνουν την εξέλιξη, την ανάπτυξη των ιδιοτήτων του ανθρώπου. Τις ηθικές αρετές τις αποκτούμε με ενέργεια, την άσκηση, πράγμα που συμβαίνει και στις τέχνες, καλές και χρήσιμες. Η παραβολική πρόταση κάνει πιο εύκολη την αποδοχή της ηθικής διδασκαλίας. Επιστρατεύεται και πάλι το παράδειγμα (του τεχνίτη, του οικοδόμου, του ανδρείου κλπ., που προϋποθέτει επίπονη άσκηση) για να ισχυροποιηθούν τα λεγόμενα. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα εντύπωση κάνει η εναλλαγή προσώπων, η οποία εξηγείται πιο πολύ ως αυθορμητισμός, αν αναλογιστεί κανείς ότι χρησιμοποιεί γ' πρόσωπο αναφερόμενος στις τέχνες (διότι ποτέ δεν ήταν στις προθέσεις του Αριστοτέλη να γίνει οικοδόμος), ενώ χρησιμοποιεί α' πρόσωπο όταν αναφέρεται στις ηθικές αρχές (διότι περιλαμβάνει και τον εαυτό του μέσα). Αξιοσημείωτο επίσης είναι τα

σύστοιχα αντικείμενα “δίκαια ... σώφρονα ... άνδρεϊα” τα οποία δείχνουν ότι οι όμοιες πράξεις οδηγούν στη διαμόρφωση ίδιων χαρακτήρων. Στην άποψη αυτή συμφωνεί και ο Πλάτωνας.

3. Ο Αριστοτέλης προς επίρρωση της θέσης του επικαλείται τα συμβάντα στις πόλεις. Ο νομοθέτης οφείλει να εθίζει τους πολίτες προς την αρετή αφού όπως υπονοεί η αρετή και η κακία εναπόκεινται στον ίδιο τον πολίτη. Στόχος του νομοθέτη είναι η ηθική τελείωση των πολιτών. Ανάλογα με το αν επιτευχθεί ο στόχος η πολιτεία χαρακτηρίζεται ως “άγαθή” ή “φαύλη”. Με αυτή την έννοια καλό πολίτευμα είναι αυτό που λειτουργεί πιο αποτελεσματικά στην άσκηση των πολιτών προς την αρετή, ενώ λιγότερο καλό πολίτευμα αυτό που ασκεί λιγότερο τους πολίτες του στην αρετή. Αναμφίβολα η ηθική του Αριστοτέλη είναι κοινωνική και η πολιτική του είναι ηθική. Δεν αγνοεί ότι το άτομο είναι ουσιαστικά ένα μέλος της κοινωνίας. Στην αρχή των Ηθικών περιγράφει το αγαθό του κράτους ως μεγαλύτερο και τελειότερο από το ατομικό αγαθό, και το ατομικό αγαθό ως κάτι αγαπητό, αν δεν μπορούμε να κατακτήσουμε το πρώτο. Αλλά η αξία που αποδίδει στην ατομική ζωή μοιάζει να μεγεθύνεται καθώς την αναλύει, και στο τέλος τους έργου αφήνει να εννοηθεί ότι το κράτος είναι απλώς επιβοηθητικό στην ηθική ζωή του ατόμου, επειδή παρέχει το στοιχείο του εξαναγκασμού που είναι αναγκαίο για να υποταχθούν οι ανθρώπινες επιθυμίες στο λογικό. Η ηθική τελείωση του συνόλου των πολιτών ως έργο της πολιτικής κοινότητας αποτελεί βασική θέση και της σωκρατικής και της πλατωνικής διδασκαλίας. Η πολιτική στην αρχαία Ελλάδα δεν είναι αυταξία ούτε αυτοσκοπός των αρχόντων, αλλά κυρίως υποστηρίζει και επιβάλλει τον ηθικό βίο στους πολίτες.

4. Συνεχίζοντας στο θέμα του ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η αρετή του ανθρώπου καλλιεργείται και καταστρέφεται με τα ίδια μέσα και τις ίδιες αιτίες, όπως εξάλλου συμβαίνει και στις τέχνες. Οι μαθητές στις τέχνες δεν μαθαίνουν στον ίδιο βαθμό τελειότητας. Η διαδικασία της εκμάθησης στις ηθικές αρετές επιτελείται με όμοιο τρόπο και όμοια αποτελέσματα. Η αρετή του Αριστοτέλη είναι κοινωνική, διότι θεωρείται σε συνάρτηση με τον άλλον (οι δίκαιες συναλλαγές κάνουν τους ανθρώπους δίκαιους, οι άδικες άδικους). Διαφαίνεται λοιπόν - σπερματικά- από τα παραπάνω ότι τόσο η υπερβολή όσο και η έλλειψη πρέπει να αποφεύγονται. Η μεσότητα διαφοροποιεί κατά τον Αριστοτέλη την ηθική αρετή από την κακία. Όσον αφορά το άριστο, η αρετή είναι μια ακρότητα, αλλά όσον αφορά την ουσία και τον ορισμό της είναι μια μεσότητα. Ο Αριστοτέλης δεν μας συμβουλεύει απλώς να αποφεύγουμε τις ακρότητες για μεγαλύτερη ασφάλεια. Στην ουσία είναι μια διαμαρτυρία κατά της ασκητικής, μανιχαϊστικής άποψης (δηλαδή ότι η θεώρηση των πραγμάτων βασίζεται σε σχήματα αντιθέσεως καλού- κακού) που καταδικάζει όλες τις φυσικές ορμές, αλλά είναι εξίσου μια διαμαρτυρία κατά της νατουραλιστικής άποψης που εξυψώνει αυτές τις ορμές πάνω από κάθε κριτική και τις υιοθετεί ως γνώμονα ζωής. Οι δύο αυτές απόψεις δεν είναι ούτε καλές ούτε κακές καθαυτές -η κάθε μια περιέχει ένα ποσοστό αλήθειας, για την κάθε μια υπάρχει σωστός χρόνος, σωστός τρόπος και σωστό αντικείμενο. Κατά τη συνήθειά του ο Αριστοτέλης καταλήγει επαγωγικά σε μια πρόταση με γενικότερη ισχύ. Οι καλοί ή κακοί τρόποι συμπεριφοράς δημιουργούν καλές ή κακές συνήθειες. Μ’ άλλα λόγια με την επανάληψη επιτυγχάνεται η έξη και η ποιοτική μεταβολή. Οι ψυχικές διαθέσεις είναι αποκτημένες ικανότητες, σταθερές ποιότητες και προσδιορίζουν το χαρακτήρα του ανθρώπου: είναι προϊόντα των ψυχικών ενεργειών που πραγματοποιούνται με τις πράξεις των ανθρώπων. Χρειάζεται λοιπόν ιδιαίτερη φροντίδα για τη ρύθμιση των πράξεων. Σ’ αυτό συντελεί σημαντικά ο τρόπος δράσης από τη νεαρή ηλικία, γιατί οι όποιες συνήθειες των νέων δεσμεύουν ανάλογα τη βούλησή τους και προσδιορίζουν την πορεία τους. Αυτή η αρχική εκλογή είναι η προαίρεση, όπως θα πει αργότερα ο Αριστοτέλης. Η κλιμάκωση στην έκφραση χρησιμοποιείται για να δηλωθεί ο ρόλος της συνήθειας από τη νεαρή ηλικία “οὐ μικρόν διαφέρει ... αλλά πάμπαν, μάλλον δέ τὸ πᾶν”.

5. Αφού ο Αριστοτέλης παρουσίασε στις προηγούμενες ενότητες το πώς οι άνθρωποι αποκτούν τις αρετές τώρα έρχεται να εξετάσει την ποιότητα των πράξεων. Θεωρεί αναγκαίο να οριστεί ως ένδειξη των ηθικών έξεων η ηδονή και η λύπη που συνοδεύει τις ανθρώπινες πράξεις. Αν οι έξεις (δηλαδή τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα) έχουν διαμορφωθεί, τότε η ηδονή ή η λύπη έρχονται ως φυσικό επακόλουθο των πράξεων και χαρακτηρίζουν την ποιότητα του ανθρώπου. Αυτή ακριβώς τη διαπίστωση (δηλ. ότι η ηδονή ή η λύπη είναι φυσικό επακόλουθο των πράξεων) δηλώνει η πρόθεση “ἐπί” στη μετοχή “ἐπιγιγνομένην”. Η στάση λοιπόν απέναντι στις επιθυμίες ορίζει τον σώφρονα και τον ακόλαστο. Αξιοπρόσεκτος είναι ο περιορισμός της σωφροσύνης, αφού συρρικνώνεται στην αποχή από τις ηδονές άμεσης απόλαυσης, την αφή και τη γέυση. Ανάλογα (σύμφωνα με τη στάση του στις δύσκολες στιγμές) χαρακτηρίζεται κάποιος ανδρείος ή δειλός. Μετά την παράθεση παραδειγμάτων γενικεύει το συλλογισμό του λέγοντας ότι η ηθική

αρετή έχει σχέση με τις ηδονές και τις λύπες, αιτιολογώντας την παραδοχή του με το επιχείρημα ότι η επιδίωξη της κακής ηδονής μας οδηγεί σε κακές πράξεις και η προσπάθειά μας να αποφύγουμε τη λύπη μας κρατά μακριά από τις καλές πράξεις. Αυτό που πρέπει να προσεχθεί είναι ότι ο Αριστοτέλης δεν ταυτίζει την αρετή με την απαλλαγή από την ηδονή και τη λύπη. Αυτό που βάζει στο επίκεντρο δεν είναι η συναισθηματικότητα αλλά η καταλληλότητα του συναισθήματος και της έκφρασής του. Η αυτοπειθαρχία και ο αυτοέλεγχος χαρακτηρίζουν το σώφρονα άνθρωπο. Το ζήτημα λοιπόν που προκύπτει είναι ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος θα μπορέσει να ελέγξει τα συναισθήματά του μέσω της νοημοσύνης του. Σ' αυτό το σημείο ο Αριστοτέλης απαντά στηριγμένος στη μαρτυρία του Πλάτωνα. Ο τελευταίος θεωρούσε ότι η αγωγή από τη μικρή ηλικία οδηγεί κάποιον στο να χαίρεται και να λυπάται για όσα πρέπει. Θεωρούσε ότι τα παιδιά, πριν ακόμα κατανοήσουν τα πράγματα γύρω τους, πρέπει να εξασκούνται στη λύπη και στη χαρά και να διδάσκονται πάνω σε αυτά τα συναισθήματα. Υπήρχαν πράγματα που ήταν αξιόλογα και δικαιολογούσαν τη χαρά, όπως η ανδρεία στον πόλεμο, η σύνεση, η αποφασιστικότητα, η νομιμοφροσύνη, και άλλα που ήταν κατακριτέα και που έπρεπε να επιφέρουν λύπη, όπως η δειλία, η ολιγωρία, η ανοησία, η αλαζονεία. Για τον Πλάτωνα σωστή εκπαίδευση δεν είναι αυτή που μόνο μεταδίδει γνώσεις αλλά και αυτή που προτείνει έναν συγκεκριμένο τρόπο σκέψης προκειμένου να διαχωρίζεται το σωστό από το λάθος, το καλό από το κακό. Καταλήγει λοιπόν και ο Αριστοτέλης στο συμπέρασμα ότι η διαπαιδαγώγηση από τη νεανική ηλικία μπορεί να οδηγήσει τους νέους στην καταλληλότητα του συναισθήματος λύπης και χαράς.

6. Η έξη, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι η ευρύτερη έννοια στην οποία εντάσσει την αρετή. Η σκέψη του όμως προεκτείνεται (η προέκταση αυτή δηλώνεται με την επιδοτική συμπλοκή "μή μόνον αλλά και") στην ειδοποιό διαφορά της αρετής· αφού μέχρι αυτό το σημείο η περιγραφή ισχύει και για την κακία διευκρινίζεται τι είδους είναι η έξη. Η αρετή κάθε πράγματος κάνει αφενός το ίδιο το πράγμα τέλειο και αφετέρου το έργο του αποτελεσματικό (τούτο γίνεται εμφανές με την επανάληψη του εϋ). Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί το παράδειγμα για να γίνει πιο συγκεκριμένος: αναφέρεται στην αρετή του ματιού και του αλόγου (τα πολυσύνδετο "τε...καί ...καί ...και" τονίζει την πολλαπλότητα στις λειτουργίες της αρετής του αλόγου). Παρομοίως ορίζεται και η ανθρώπινη αρετή: είναι εκείνη η έξη που κάνει τον άνθρωπο καλό και αποτελεσματικό. Η παρουσίαση της ανθρώπινης αρετής γίνεται με την προϋπόθεση ότι ισχύει ο προηγούμενος συλλογισμός για τα πράγματα (έτσι δικαιολογείται και η υποθετική "εί δή τούτο ... έχει" και η δυνητική ευκτική "ἄν εἴη". Η δήλωση της φυσικής ιδιουσυστασίας της αρετής είναι απαραίτητη για να γίνει κατανοητό πώς ο άνθρωπος μπορεί να επιτελεί αποτελεσματικά το έργο του.

7. Ο Αριστοτέλης στη συνέχεια προσπαθεί να διευκρινίσει το μέσον απ' τη μια με κριτήριο το ίδιο το πράγμα και από την άλλη με κριτήριο τον άνθρωπο. Στην πρώτη περίπτωση το μέσον είναι αντικειμενικό, είναι μαθηματικό μέσον, στην άλλη όμως είναι υποκειμενικό, αφού και οι ίδιοι οι άνθρωποι επιδέχονται πολλές διαφοροποιήσεις. Η σκέψη του συγκεκριμενοποιείται με το παράδειγμα των αριθμών σε σύγκρισή με το παράδειγμα της τροφής των αθλητών. Στο πρώτο παράδειγμα κριτήριο είναι το ίδιο το πράγμα ενώ στο δεύτερο ο άνθρωπος. Το κριτήριο καθορισμού του μέσου επιπλέον μεταβάλλεται –πέρα από τον αθλητισμό- και στην τέχνη και στην επιστήμη. Ο επιστήμονας επιζητεί το μέσον και το επιλέγει με βάση τη λογική και τη διάνοια (προαίρεση). Η επιλογή αυτή γίνεται αποφεύγοντας την υπερβολή και την έλλειψη. Επεξηγεί εδώ ο Αριστοτέλης το μέσον "πρός ἡμᾶς" και όχι "πρός τό πράγμα", πράγμα που βοηθά στο να εντοπιστεί η ειδοποιός διαφορά της αρετής (το μέσον "πρός ἡμᾶς" – η προαίρεση).

8. Το μέσον βοηθά την επιστήμη (όχι όμως τη φυσική ή τα μαθηματικά – ή τις παρεμφερείς επιστήμες -, αφού αυτές αναφέρονται στο μέσον "πρός τό πράγμα") να επιτελεί το έργο του σωστά και γι' αυτό από ένα τέλειο έργο δεν μπορεί να αφαιρεθεί ούτε να προστεθεί τίποτα χωρίς αυτό να καταστραφεί (αφού είναι δημιούργημα που προϋποθέτει σκέψη και ισορροπεί ανάμεσα στην έλλειψη και την υπερβολή, οι οποίες αντιμάχονται την τελειότητα). Αυτή ακριβώς η αδυναμία αλλαγής των τέλειων έργων δηλώνεται με τη σύνθετη άρνηση "οὔτε ... οὔτε" και την αντίθεση "τῆς μέν ... φθειρούσης ... τῆς δέ ... σωζούσης". Εφόσον λοιπόν η επιστήμη και η τέχνη επιδιώκει τη μεσότητα συμπερασματικά μπορεί να ειπωθεί ότι η αρετή στοχεύει στη μεσότητα, αφού η αρετή συγκρίνεται με τη φύση και την τέχνη. Η αρετή, όπως και η φύση, είναι ανώτερη και ακριβέστερη από κάθε μορφή τέχνης. Η φύση είναι τελειότητα και τίποτα δε γίνεται μάταια σ' αυτήν, ενώ στα έργα της τέχνης (τα οποία μιμούνται τη φύση) υπάρχει το υποκειμενικό (αφού είναι ανθρώπινα δημιουργήματα). Η αρετή είναι μια φύση που έχει φτάσει στο σκοπό της, αφού είναι αξιολογικά ανώτερη έκφανση της μεσότητας. Διευκρινίζει εδώ ο Αριστοτέλης ότι ο λόγος γίνεται για την

ηθική αρετή (αφού στις διανοητικές δεν τίθεται θέμα διαβάθμισης -ή γνωρίζουμε ή δεν γνωρίζουμε), καθώς αυτή αναφέρεται στα συναισθήματα και τις πράξεις, στα οποία βέβαια υπάρχει η υπερβολή, η έλλειψη και το μέσον.

9. Το ότι στα πάθη υπάρχουν τα τρία αυτά στοιχεία (υπερβολή – έλλειψη - μέσον) το καθιστά σαφές με το παράδειγμα που αφορά στα συναισθήματα του φόβου, του θάρρους, της επιθυμίας, της οργής, της συμπάθειας, της χαράς, της λύπης. Αρετή, δηλαδή άριστο και μεσότητα, είναι να αισθανόμαστε στο σωστό χρόνο, σε συγκεκριμένες συνθήκες για πρόσωπα, σκοπό και πρόπονα τρόπο (η επανάληψη του “δει” προσδίδει το περιεχόμενο της μεσότητας, το ηθικά ορθό, την αρετή). Ο προσδιορισμός αυτός της αρετής σαφώς εμπεριέχει το υποκειμενικό στοιχείο αφού το μέσον συσχετίζεται με χρόνο, πρόσωπα, συνθήκες, σκοπό, τρόπο, δηλαδή στοιχεία μεταβλητά. Χαρακτηριστικό του προσδιορισμού της ηθικής αρετής είναι επίσης ότι το βάρος πέφτει στην ποσοτική σχέση, χωρίς όμως να αποκλείεται η ποιότητα να στηρίζεται στην ποσότητα: η μεσότητα αναγνωρίζει την ανάγκη συμμετρίας στις ορμές και τις τάσεις. Σε κάθε περίπτωση όμως η μεσότητα επιλέγεται με βάση τη φρόνηση (διανοητική αρετή). [Η αρετή, αξίζει εδώ να διευκρινιστεί, δεν είναι ατομική αλλά πολιτική, έχει σχέση με το πολιτικό, και πάντως είναι μια αρετή στα πλαίσια της πόλης – κράτους, ελληνική και ανθρώπινη – όχι πανανθρώπινη – αρετή]. Επεκτείνοντας τη σκέψη του ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι στα συναισθήματα και στις πράξεις η υπερβολή και η έλλειψη μας οδηγεί στην αποτυχία και άρα στην αποδοκιμασία, ενώ η μεσότητα στην επίτευξη του στόχου μας και άρα στον έπαινο. Και αφού ο έπαινος και η επιτυχία είναι γνωρίσματα της αρετής, η αρετή είναι μεσότητα.

10. Η θεωρία των Πυθαγορείων οδηγεί κι αυτή στο ίδιο συμπέρασμα (δηλαδή ότι η αρετή είναι μεσότητα). Το κακό για τους Πυθαγόρειους ανήκει στο άπειρο, ενώ το ορθό στο πεπερασμένο. Άρα οι επιλογές για τη μεσότητα είναι περιορισμένες. Επομένως η υπερβολή και η έλλειψη είναι χαρακτηριστικά της κακίας, ενώ η μεσότητα χαρακτηριστικό της αρετής. Ο λόγος του Αριστοτέλη επιβεβαιώνεται και από την ποίηση: η τριπλή αντίθεση “έσθλοί - μέν – άπλως --- παντοδαπώς - δέ - κακοί”.

Όλη αυτή η συλλογιστική πορεία του Αριστοτέλη τον οδήγησε σε διάφορες αναλύσεις και ορισμούς. Με τη χρησιμοποίηση τώρα κάποιων επιπρόσθετων στοιχείων προσεγγίζει έναν πιο ολοκληρωμένο ορισμό της αρετής. Η αρετή λοιπόν είναι έξη προαιρετική, συνήθεια που επιλέγεται, είναι μια μεσότητα που αναφέρεται σε μας καθορισμένη από τη λογική. Η ειδοποιός διαφορά της αρετής είναι πλέον φανερή: η έξη δε φτάνει να είναι καλή αλλά να εμπεριέχει και το στοιχείο της ελεύθερης επιλογής, της προαίρεσης. Βασικό στοιχείο του ορισμού αποτελεί η έννοια της μεσότητας σε σχέση με το άνθρωπο. Η ηθική αρετή προϋποθέτει τη φρόνηση, δηλαδή μια διανοητική αρετή (η άλλη από τις δύο της αριστοτελικής ηθικής είναι η σοφία). Η φρόνηση έχει πρακτικό περιεχόμενο και συμπλέκεται με τις ηθικές αρετές έχοντας ως μέσο τη λογική - η φρόνηση δηλαδή είναι η σοφία στο χώρο της πράξης και προσδιορίζεται από τα άτομα και τις καταστάσεις. Από μόνη της λοιπόν η ηθική αρετή δεν είναι ολοκληρωμένη, αφού η λογική του φρονίμου ανθρώπου μπορεί να διακρίνει την αλήθεια και να εκτιμά και να επιλέγει το ορθό.

Η αρετή λοιπόν δεν προσδιορίζεται υποκειμενικά από τον καθένα. Ο Αριστοτέλης, με την αναφορά στη μεσότητα, αποσαφηνίζει την έννοιά της. Η μεσότητα βρίσκεται ανάμεσα στις δύο κακίες της υπερβολής και της έλλειψης. Τόσο στα πάθη όσο και στις πράξεις άλλες από τις κακίες υπολείπονται του δέοντος και άλλες το υπερβαίνουν, αντίθετα από την αρετή που επιδιώκει και επιλέγει το δέον.

Δημήτρης Γ. Μαρκαντωνάτος